Башҡортостан Республикаһы Иглин районының муниципаль бюджет дөйөм белем биреү учреждениеһы
«Түбәнге Ләмәҙ ауылының урта дөйөм белем биреү мәктәбе»

«Килешәм»	**«Килешәм»**	**«Раҫлайым»**
ММО етәксеһе	Директор урынбаҫары:	Мәктәп директоры
____Дәүләтшина Г.З.	________Азнабаева Ф.З.	________Харунова Т.А

Һаулыҡ мөмкинлектәре сикләнгән балалар өсөн башҡорт теле һәм әҙәбиәте буйынса эш программаһы

5-9 класс

Үтәлеү ваҡыты:2025-2029 й.

Төҙөүсеһе:

башҡорт теле һәм әҙәбиәтеуҡытыусыһы

Ишембаева Светлана Наил ҡыҙы

Аңлатма яҙыу

Һаулыҡ мөмкинселектәре сикләнгән уҡыусылар өсөн махсус еңелләштерелгән программа. Башҡорт телен өйрәнеү өсөн махсус (коррекцион) программалар, дәреслектәр булмау сәбәпле был эш программаһы Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығы тарафынан сығарылған " 7 төрҙәге махсус (коррекцион) дөйөм белем биреү учреждениелары өсөн программаға (79 ст. 1 ч. Рәсәй Федерацияһының "Мәғариф тураһында" Законы 29.12.2012 № 273) нигеҙләнеп төҙөлдө. Бурыстар һәм талаптар иҫәнлек-һаулыҡ мөмкинселеге сикле уҡыусыларҙың белем кимәленә тап килерҙәй үҙгәртелде, еңелләштерелде.

Һаулыҡ мөмкинселектәре сикләнгән уҡыусылар өсөн махсус еңелләштерелгән программаға ҡуйылған маҡсат һәм бурыстар

Танып белеү маҡсаты.

Уҡыусылар башҡорт халыҡ мәҙәниәтен, ғөрөф-ғәҙәттәрен, тарихи үткәнен, бөгөнгөһөн, киләсәген белергә һәм аңларға, хөрмәт итергә, әҙәбиәт-сәнғәт вәкилдәренең ижади ҡаҙаныштары менән үҙенең рухи үҫешен байыта алыу мөмкинлеген файҙаланырға тейеш.
Күп милләтле Башҡортостан Республикаһы, уның халҡы, башҡорт халҡының республикала төп, ерле халыҡ булыуы, башҡорт халыҡ ижады, билдәле шәхестәр, уларҙың эштәре, ижады менән таныштырыу башланғыс этапта танып белеү маҡсатының йөкмәткеһен тәшкил итә.

Үҫтереү маҡсаты.

Белем биреү маҡсаты методика фәнендә бик оҙаҡ йылдар буйы иң беренсе маҡсат итеп һаналды. Ләкин башҡа дидактик маҡсаттарҙы икенсе урында ҡарау белем биреү маҡсатының тейешле дәрәжәлә тормошҡа ашырылмауына килтерә. Шәхестең белемле булыуы уның фекерләү һәләте үҫешенән тора. Уҡытыу процесында үҫтереү, тәрбиә маҡсаттарын даими күҙаллап эшләү - сифатлы белем биреүҙең беренсе шарты.

Тәрбиәүи маҡсат.

Уҡыусыларҙың тейешле дәрәжәләге тәрбиәһенән башҡа уҡытыу процесын ойоштороу мөмкин түгел. Әлбиттә, уҡытыусының шәхси сифаттары, уҡыусы менән махсус ойошторолған мөғәләмәһе уҡытыу һәм тәрбиә процесында ҙур роль уйнай. Ләкин тәрбиә процесы беренсе сиратта уҡытыуҙың йөкмәткеһе һәм методтары менән бәйле. Тимәк, уҡытыуҙың йөкмәткеһен һайлағанда, материалдың тәрбиәүи мөмкинлектәрен иҫәпкә алыу - программа һәм дәреслек авторҙары өсөн төп талап. Балаларҙың йәш үҙенсәлектәренә тура

килгән, уларҙы ҡыҙыҡһындырған, әхләҡи проблемаларҙы үҙ эсенә алған йөкмәтке, беренсенән, уҡытыу процесында тәрбиәүи функция башҡарһа, икенсенән, туранан-тура коммуникатив мотивация тыуҙырыу менән бәйле. Программаға балалар араһындағы мөнәсәбәттәрҙе сағылдырған, әхләҡи проблемаға эйә булған бәләкәй күләмле әҙәби әҫәрҙәр һәм автор текстары индерелде.

Белем биреү маҡсаты.

Уҡыусыларҙың башҡорт теле буйынса лексик, грамматик күнекмәләре, филологик белемдәре сиктәрендә генә ҡалмайынса, телмәр эшмәкәрлегенең бөтә төрҙәрендә лә ҡулланырлыҡ кимәлдә булырға тейеш. Шул ваҡытта ғына башҡорт телен туған тел булараҡ өйрәнеү бурысы үтәлә.

Һөйләү телмәрен үҫтереү:

1) картина буйынса һөйләү;
2) уҡыған тексты аңлы һөйләү;
3) шиғыр, тиҙәйткестәрҙе яттан һөйләй белеү;
4) йәштәштәре, ололар менән билдәле бер аралашыу сфераларында, ситуацияларҙа диалогик һәм монологик телмәр ойоштора белеү;
5) үҙенең һәм йәштәштәренең эшмәкәрлеге, тирә-яҡ мөхит хаҡында үҙенең мөнәсәбәтен белдереп, бәйләнешле һөйләй белеү.

Ишетеп аңлау (аудирование):

1) уҡытыусының дәрес, уйын ситуациялары менән бәйле һорауҙарын, күрһәтмәләрен аңлау;
2) әңгәмәләштәшенең таныш материалға нигеҙләнгән һөйләмен аңлау, уға мөнәсәбәтен белдереү;
3) тыңлағанда һөйләм, һүҙбәйләнештәрҙе билдәләү, интонацияны айырыу;
4) әҙәби әҫәрҙәрҙең, текстарҙың йөкмәткеһен тыңлап аңлау;
5) аудиотаҫмалағы әкиәт, хикәйәне ишетеп аңлау.

Уҡыу телмәрен үҫтереү:

1) аңлап, дөрөҫ итеп уҡыу;
2)текстағы тыныш билдәләренә ҡарап, тейешле пауза һәм интонацияларҙы үтәү;
3) тексты үҙаллыаңлыуҡыу;
4) унанкәрәклемәғлүмәттетабыпуҡыу;
5) бәләкәйкүләмлешиғырҙарҙыяттанһөйләү.

Яҙыутелмәренүҫтереү

1) айырымһөйләмдәрҙе, текстарҙыүҙгәрешһеҙ, дөрөҫитепкүсерепяҙыу;
2) матуряҙыукүнекмәләре;
3) байрам открыткаларыяҙыу;
4) диктант яҙыу

Курстың төп йөкмәткеһе

5 класс

1.**Уҡыу йылы башындағы ҡабатлау** . Тел-аралашыуҙың иң мөһим сараһы. Башланғыс кластарҙа өйрәнгәнде ҡабатлау. Исем. Сифат.Сифат дәрәжәләре. Һүҙ киҫәктәре. Һан. Ҡылым. Бәйләнешле телмәр үҫтереү. Иҫкәртмәле диктант “Тәрбиәле бала”.

2.**Синтаксис һәм пунктуация** . Һүҙбәйләнеш. Һөйләм. Хәбәр, һорау, өндәү һөйләмдәр. Һөйләмдең баш киҫәктәре. Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре. Аныҡлаусы. Тултырыусы. Хәлдәр. Һөйләмдең тиң киҫәктәре. Бәйләнешле телмәр үҫтереү.Изложение. Текст. Өндәш һүҙ. Ҡушма һөйләм. Тура телмәр. Тура телмәрҙә тыныш билдәләре. Контроль диктант.

3. **“Фонетика һәм графика.Орфография. Телмәр мәҙәниәте** . Инеш дәрес. Башланғыс кластарҙа үтелгәнде ҡабатлау. Фонетика. Графика. Һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәр. Айырыу билдәләре: *ь,ъ*. Өн һәм хәреф. Алфавит. Һуҙынҡыларҙың дөрөҫ яҙылышы: *о,ө, ы, е.* Ижек. Уларҙың төрҙәре. Баҫым. Һуҙынҡыларҙың дөрөҫ әйтелеше. Тартынҡыларҙың дөрөҫ әйтелеше. Өндәрҙең оҡшашыуы.

4. **Лексика.Телмәр мәҙәниәте.** Лексика тураһында төшөнсә.Һүҙҙең мәғәнәһе. Һүҙҙәрҙең күп мәғәнәлелеге.Омонимдар. Һүҙҙәрҙең күсмә мәғәнәһе. Синонимдар. Антонимдар. Бәйләнешле телмәр үҫтереү.Карт.буйынса инша.

5. **Һүҙьяһалыш һәм орфографияны өйрәнеү.**Тамыр һәм ялғауҙар. Ялғауҙарҙың төрҙәре. Тамыр һәм яһалма һүҙ. Ялғауҙарҙың дөрөҫ яҙылышы. Өйрәтеү диктанты. Һүҙьяһалыш. Һүҙҙәрҙең яһалыу юлдары. Ҡушма һүҙҙәр. Ҡушма һүҙҙәрҙең дөрөҫ яҙылышы. Контроль изложение. «Янғантау”. Контроль диктант.

6-сы класс

1.**Тел.** Туған тел, милли тел, ҡәрҙәш тел.

2.**Үтелгәндәрҙе ҡабатлау**. Һөйләм, интонацион төрҙәре, тура телмәр, һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәр, ныҒынған һүҙбәйләнештәр, һүҙьяһалыш юлдары

3.**Лексика** . Лексиканың мәғәнә, килеп сығышы, ҡулланылышы, бүленеше.

4.**Исем** . Килеш мәғәнәләре. Эйәлек һәм хәбәрлек заттары.

Үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең килеш менән үҙгәреше

5.**Сифат** . Морфологик билдәләре, синтаксик роле, яһалыу юлдары, сифатлашҡан исемдәр, исемләшкән сифаттар, төп һәм сифаттар, сифат дәрәжәләре

6. **Һан** . Лексик, морфологик билдәләре, синтаксик роле, ялғауҙарҙың дөрөҫ яҙылышы, төркөмсәләре, исемләшкән сифаттар

7. **Алмаш**. Мәғәнә, ҡулланылыу үҙенсәлектәре, грамматик билдәләре, төркөмсәләре,

яһалышы, үҙгәреше

8. **Ҡылым** . Ҡылым төркөмсәләре, уларҙың аңлатҡан мәғәнәләре, йүнәлештәре

9. **Рәүеш** . Лексик, морфологик билдәләре, синтаксик вазифалары, төркөмсәләре, сифат менән оҡшаш һәм айырмалы яҡтары, яһалышы

10.**Теркәүестәр** . Телмәрҙәге функцияһы, бүленеше

11.**Бәйләүестәр** . Телмәрҙәге функцияһы, бүленеше

12. **Киҫәксәләр**. Морфологик билдәләре, бүленеше

13. **Мөнәсәбәт һүҙҙәр** . Мәғәнәһе, синтаксик роле, исемләшеү осраҡтары

14. **Ымлыҡтар.**Мәғәнәләре, морфологик, синтаксик үҙенсәлектәре, бүленеше

15.**Оҡшатыу һүҙҙәре**. Мәғәнәһе, лексик, морфологик һәм синтаксик үҙенсәлектәре

16.**Ҡабатлау** .

7 класс

1. Башҡорт теле – беҙҙең туған телебеҙ.

2. Үтелгәндәрҙе ҡабатлау.

3.СИНТАКСИС. ҺҮҘБӘЙЛӘНЕШ. Синтаксистың төп маҡсаты. Һүҙбәйләнеш һәм һөйләм. Һүҙбәйләнештәрҙең яһалыу юлдары. Эйәртеүле бәйләнештең төрҙәре. Телмәр үҫтереү. Инша “Бәхетле ҡартлыҡ”. Ярашыу. Телмәр үҫтереү. А.Тюлькиндың “Салауаттың өйө” картинаһы буйынса инша. Башҡарылыу. Йәнәшәлек. Һөйкәлеү. Һүҙбәйләнеш һәм ҡушма һүҙ. Нығынған һүҙбәйләнештәр. Телмәр үҫтереү. Ә.Лотфуллиндың “Хушлашыу” картинаһы буйынса инша. Диктант “Урман - тыуған төйәк”.

4. **ЯБАЙ ҺӨЙЛӘМ Һөйләмдең баш киҫәктәре** . Эйә менән хәбәр. Телмәр үҫтереү Ә.Ситдикованың “Башҡорт балы” картинаһы буйынса инша. Эйә менән хәбәр араһында һыҙыҡ. Телмәр үҫтереү. Инша “Тырышлыҡ – бәхет баҫҡысы”

5. **Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре**. Аныҡлаусы. Телмәр үҫтереү. Инша “Беҙҙең ауыл”. Тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусылар. Өҫтәлмәлек. Тултырыусы. Тура һәм ситләтелгән тултырыусы. Диктант “Утрауҙа – мышылар”

6. **Хәлдәр .** Рәүеш хәлдәре. Күләм-дәрәжә хәлдәре. Урын хәлдәре. Диктант “Айыуҙың аҡылы бармы?” Ваҡыт хәлдәре. Шарт хәлдәре. Телмәр үҫтереү. Изложение “Белем алыу – бәхет ул” Сәбәп хәлдәре. Маҡсат хәлдәре. Кире хәлдәр. Һөйләмдә һөйләм киҫәктәренең урынлашыу тәртибе. .

7. **ИКЕ ҺӘМ БЕР СОСТАВЛЫ ҺӨЙЛӘМДӘР .** Ике составлы һөйләмдәр. Бер составлы һөйләмдәр. Телмәр үҫтереү. Изложение ““Күңелле ваҡыттар””. Диктант “Әсә хәстәрлеге”

8. **Бер составлы һөйләмдәр** . Билдәле эйәле һөйләм. Билдәһеҙ эйәле һөйләм. Эйәһеҙ һөйләм. Атама һөйләмдәр. Диктант “Ҡайтыу” Тулы һәм кәм һөйләмдәр. Телмәр үҫтереү Р.Нурмөхәмәтовтың “Батыр тураһында легенда.Тыуған ауылда” картинаһы буйынса инша. Тиң киҫәкле һөйләмдәр. Тиң киҫәктәр эргәһендә тыныш билдәләре. Тиң киҫәктәр эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр. Телмәр үҫтереү. Изложение “Буш хыял”. Диктант “Йәштән сынығырға кәрәк”

9. **ҺӨЙЛӘМ КИҪӘКТӘРЕ МЕНӘН ГРАММАТИК БӘЙЛӘНЕШЕ БУЛМАҒАН ҺҮҘҘӘР** . Өндәш һүҙҙәр. Өндәш һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре. Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр. Диктант “Салауат күпере”.

10. **ҺӨЙЛӘМДЕҢ АЙЫРЫМЛАНҒАН ЭЙӘРСӘН КИҪӘКТӘРЕ** . Айырымланыу тураһында төшөнсә. Өҫтәлмәлектәрҙең айырымланыуы. Телмәр үҫтереү. Изложение “Малайҙар хатаһын төҙәтә” Аныҡлаусыларҙың айырымланыуы тураһында. Хәл әйтемдәре һәм уларҙың үҙенсәлеге. Хәл әйтемдәренең айырымланыуы. Телмәр үҫтереү. К.Дәүләткилдеевтың “Башҡорт өйөнөң күтәрмәһе” картинаһы буйынса инша. Тура һәм ситләтелгән телмәр. Тура телмәрле һөйләмдәр. Уларҙа тыныш билдәләре. Диалог. Цитаталар. Контроль диктант “Үлемгә үс итеп”. Үтелгәндәрҙе ҡабатлау. Үтелгәндәрҙе ҡабатлау.

8-се класс

1.Инеш дәрес. Синтаксис буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау .

2.**Ҡушма һөйләм** . Ҡушма һөйләм буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау. Инша “Тәбиғәттең һәр миҙгеле аҫыл”. Изложение“Сыңрау торна”. Ҡушма һөйләм тураһында дөйөм төшөнсә. Теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләмдәр. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләм, уларҙа тыныш билдәләре. Инша “Матурлыҡҡа һоҡлана ла, уны һаҡлай ҙа бел”. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре. Теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙе ҡабатлау. Контроль диктант “Әсәйем юлға сыға”. Хаталар өҫтөнлә эш. Изложение “Командир”.

3. **Эйәртеүле ҡушма һөйләмдәр.** Баш һәм эйәрсән һөйләм. Эйәрсән һөйләмдең баш һөйләмгә эйәреү (бәйләнеү) саралары/ Тыныш билдәләре. Инша “Өр яңы йыл килә”.

4. **Эйәрсән һөйләм төрҙәре** . Эйә һөйләм. Эйәрсән хәбәр һөйләм. Аныҡлаусы һөйләм. Тултырыусы һөйләм.

5. **Хәл һөйләмдәр** . Ваҡыт һөйләм. Изложение “Таң нурҙары”. Урын һөйләм. Рәүеш һөйләм. Күләм-дәрәжә һөйләм. Сәбәп һөйләм. Инша “Кешеләргә

һөйөүегеҙҙе йәлләмәгеҙ”. Маҡсат һөйләм. Шарт һөйләм. Кире һөйләм. Эйәрсән һөйләм төрҙәрен ҡабатлау. Инша “Башҡортостан-гөлбостан, былбылстан, нурбостан, шунда тыуып, шунда үҫкән башҡорт тигән арыҫлан”. Контроль диктант “Ат яратыу”. Хаталар өҫтөндә эш.

6. **Ҡатмарлы синтаксик төҙөлмәләр** . Күп эйәрсәнле ҡушма һөйләм. Күп эйәрсәнле ҡушма һөйләмдәрһә тыныш билдәләре. Ҡатнаш ҡушма һөйләмдәр. Ҡатнаш ҡушма һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре. Контроль диктант “Тормош йәме”. Хаталар өҫтөнлә эш. Теҙемдәр. Ҡушма һөйләм темаһын ҡабатлау. Изложение “Алтын ҡуллы Сабира”.

7. **Тыныш билдәләре ҡуйылышын ҡабатлау, дөйөмләштереү** .Һөйләм аҙағында тыныш билдәләре. Өтөр ҡуйылыу осраҡтары. Нөктәле өтөр ҡуйылыу осраҡтары. Һыҙыҡ ҡуйылыу осраҡтары. Изложение “Ир исеме иҫкермәй”. Ике нөктә ҡуйылыу осраҡтары. Тыныш билдәләре ҡуйылышын ҡабатлау. “Ил яҙмышы – тел яҙмышы” инша. Контроль диктант “Берҙән-бер моң”. Хаталар өҫтөнлә эш. 5-8-се кластарҙа үтелгәндәрҙе ҡабатлау. Дөйөмләштереү. Контроль диктант “Дала кисе”. Хаталар өҫтөнлә эш.

9-сы класс

1.Телтураһында дөйөм төшөнсә .Тел фәнен ни өсөн мотлаҡ өйрәнергә кәрәк? Тел тураһында дөйөм төшөнсә. Йәмғиәт тормошонда телдең роле. Тел – үҫә барыусы ижтимағи күренеш. Башҡорт теле – башҡорт халҡының милли теле. Башҡорт теле башҡа ҡәрҙәш телдәр араһында.

2. **1-се бүлек**. Әҙәби тел һәм диалект. Башҡорт теленең диалекттары. Башҡорт теленең диалекттары. Практик эш. Башҡорт әҙәби теле һәм уның үҫеше. Ике теллелек. Үтелгән темалар буйынса күнегеүҙәр. Телмәр үҫтереү. Инша “Уй күрке – тел, тел күрке – һүҙ” темаһына публицистик инша.

3. **2-се бүлек**.Башҡорт теленең стилдәре. Телмәр әҙәниәте. Функциональ стилдәр. Уларҙың төп үҙенсәлектәре. Йәнле һөйләү стиле. Матур әҙәбиәт стиле. Фәнни стиль. Публицистик стиль. Рәсми эш ҡағыҙҙары стиле. Хаттар

стиле. Үтелгән темалар буйынса күнегеүҙәр. Телмәр үҫтереү. Изложение “Ирәндек тауы”

4. **3-сө бүлек**. Һүрәтләү саралары. Эпитет. Сағыштырыу. Метафора. Телмәр үҫтереү. Инша “Ҡәҙерле тыуған ерем, һине ҡыйырһытырға ирек бирмәбеҙ”. Хаталар өҫтөндә эш. Синонимдар һәм уларҙы телмәрҙә ҡулланыу. Грамматик синонимдар. Тасуирлауҙа антитезаны файҙаланыу. Телмәр үҫтереү. Инша “Осҡон һүнгән урынды көл ала, ҡояш уҙған юлда нур ҡала”. Һүҙҙе һәм уның формаларын телмәрҙә дөрөҫ ҡулланыу. Телмәр үҫтереү буйынса күнегеүҙәр. Телмәр үҫтереү. Изложение “Ат сабыштары”. Контроль диктант “Ирмәк”.

5. **Риторика** . Риторика тураһында төшөнсә. Һөйләнәһе һүҙҙең йөкмәткеһе. Темаһы һәм сиктәре. Тезистар һәм дәлилдәр. Материалдарзы һайлау һәм системалаштырыу. Текстың дөйөм композицияһы инеш. Төп өлөш, һығымта. Текстың планы, Тезис һәм конспект. Практик эш. Мәҡәләгә план төҙөү. Тексты ижад итеүҙә тел саралары. Телмәрҙә һүрәтләү-тасуирлау саралары. Телмәрҙең лексик һәм синтаксик үҙенсәлектәре. Практик эш. Мәҡәләгә рецензия яҙыу. Һөйләү һәм уҡыу стилдәре. Дискуссия, диспут һәм төрлө бәхәс төрҙәре. Практик эш. Доклад, лекция текстарына анализ яһау. Билдәләнгән темалалар менән сығыштар яһау.Контроль диктант.

6. **5-9- сы кластарҙа үтелгәндәрҙе ҡабатлау һәм тәртипкә килтереү** . Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Телмәр үҫтереү. Инша “Китап - белем шишмәһе”. Лексика. Башҡорт теленең һүҙлектәре. Һүҙьяһалыш. Морфология. Орфография. Телмәр үҫтереү. Изложение А.Йәғәфәрованың “Килендәр” әҫәренән өҙөк. Синтаксис һәм пунктуация. Контроль диктант “Алмағас”. Телмәр үҫтереү. Инша “Тормоштағы ғәҙеллек һәм ғәҙелһеҙлек, хаҡлыҡ һәм нахаҡлыҡ”. Контроль диктант “Ҡурайсы”. Телмәр үҫтереү. Изложение “Әнүр Вахитов”. Үтелгәндәрҙе ҡабатлау.

Уҡыу предметының йөкмәткеһе

1.**Тыуған илем – Башҡортостан** . Инеш дәрес. Ф.Ғөбәйҙуллина. “Башҡортостан флагы”.

2.**Алтын һуҡмаҡ.** С.Әлибаев. “Мәктәп юлы”. Я.Ҡолмой. “Мәктәп”. Я.Вәлиев. “Беренсе көн”. Р.Фәхретдинов. “Мәктәп”.

3.**Уйҙың күрке – тел, телдең күрке – һүҙ** . З.Биишева. “Башҡорт теле”. Ҡ.Аралбай. “ Башҡорт ҡоролтайына”. Р.Бикбаев. “Халҡыма хат”.

4.**Ил ҡеүәте – икмәктә** .Г.Юнысова.“Ер улына”. Д.Бүләков. “Ҡара икмәк”. Хикәйәләү тураһында. Ф. Чанышева. “Икмәк еҫе”. А.Вахитов “Өс бөртөк бойҙай”. Хикәйә тураһында. “Ил ҡеүәте – икмәктә” темаһына инша.

5.**Халыҡ ижады** . “Урал батыр” Батырҙар тураһында әкиәттәр. Ҡариҙел. Легенда тураһында. Бәйеттәр. Герман һуғышы бәйеттәре. Дон далаларында. Таҡмаҡтар тураһында. Кластан тыш уҡыу дәресе. К.Кинйәбулатова. “Уҡытыусым!”. Р.Шаммас. “Уҡытыусыға” Л.Яҡшыбаева. “Уҡытыусы – ул белем биреүсе”. Ф.Иҫәнғолов. “Уҡытыусы Ғүмәров”. “Яратҡан уҡытыусым” темаһына инша.

6.**Беҙҙең боронғо әҙәбиәтебеҙ** . Ҡол Ғәли. “Йософтоң матурлығы”. Табын ҡәбиләһенең ҡара табын ырыуы шәжәрәһе. Шәжәрә тураһында. Сәйф Сараи. Парсалар.

7.**Атай-олатайҙарҙың да төйәге** .Т.Йосопов. “Ай Уралым, Уралым”. Ж.Кейекбаев. “Урал тураһында ҡобайыр”. Н.Иҙелбай. “Салауат ташы”.

8.**Йырауҙар һәм сәсәндәр ижады.**С.Юлаев. “Ағиҙелкәй аға ҡая аралап…”. “Йырҙарҙан”. “Юлай менән Салауат”(эпостан өҙөк). М.Иҙелбаев. “Төш”. Р.Ғарипов. “Салауат батыр”.

9. **Башҡортостан – Гөлбостан…** Ш.Бабич. “Башҡортостан”. Ялыҡ Бурнаҡ улы. (“Һуңғы Һартай” әҫәренән өҙөк). З.Биишева. “Башҡортостан”. Н.Нәжми. “Башҡортостан”. Кластан тыш уҡыу дәресе.

10. **Һыҙҙырт, ҡурай, башҡорт моңдарын…** Башҡорт халыҡ йыры “Ҡурай”. Ҡ.Аралбай. “Йомабай ҡурайсы”. Н.Ғәлимов. “Яуҙан ҡайтҡан ҡурай” Артист, режиссер Ғәйфулла Сарбаев.

11. **Әсәй күңеле – тулы ҡояш** . А.Игебаев. “Әсәйемә”. Р.Ғарипов. “Әсәм ҡулдары”. Й.Солтанов. “Ҡәнәфер сәскәһе”.

12. **Башҡорт халыҡ әкиәте** “Бер әсәнең зарыҡҡаны”. “Әсәм ҡулдары” темаһына инша.

13. **Яуҙа еңеп ҡайтығыҙ!** Ҡ.Даян. “Шайморатов генерал”. Ә.Бикчәнтәев. “Бөркөт һауала үлә”. Кластан тыш уҡыу дәресе. .Килмөхәмәтов. “Турайғыр”. Тыуған яҡ әҙәбиәтен өйрәнеү.

14. **Тәбиғәт донъяһында…** .Юнысова. “Талы бөгөлөп тора”. Ф.Ғөбәйҙуллина. “Умырзая”. А.Игебаев. “Сыйырсығым”. Р.Назаров. “Офоҡтағы ҡояш”. С.Яҡупов. “Ҡарабаш турғай”

15. **Туғандаш халыҡтар әҙәбиәте** .Ғ.Туҡай. “Шүрәле” Халыҡ ижады һәм әҙәбиәт. В.Бианки. “Ҡоторған тейен”. И.Йосопов. “Ҡара бүрек хаҡында һүҙ”. Үтелгәндәр буйынса тест һорауҙарына яуаптар алыу.

1. **М.Ямалетдинов.** “Көрәш кеше”

2.**Ғ.Дәүләди.** “Ҡоролтайға барам”

3. **И.Бураҡаев.** “Башҡорт көсө”

4. **Ғ.Хөсәйенов .** “Ете ырыу”. Тарихи хикәйә тураһында. Тарих буйынса парсалар. “Алдар батыр ҡиссаһы”. Телмәр үҫтереү. Инша “Алдар батырҙың алтын ҡынлы ҡылысы”. Кластан тыш уҡылған әҫәрҙәр буйынса әңгәмә.

5. **Б.Рафиҡов .** Тормошта бер нәмә лә эҙһеҙ үтмәй.“Эйәрләнгән ат” (тарихи фараз). Телмәр үҫтереү. Инша “Эйәрләнгән ат” әҫәрендә Аҡмал ҡарт һәм Салауаттың улдары образдарының асылышы”.

6. **Я.Хамматов** . Тормошо һәм ижады. “Төньяҡ амурҙары” романы.

7. **Башҡорт халыҡ ижады** . Йырҙар. Риүәйәттәр. Тарихи ваҡиғалар тураһында йырҙар. “Буранбай”, “Бейеш” йыры һәм риүәйәте. “Ҡолой кантон”, “Абдулла ахун”, “Тәфтиләү”. Ҡатын-ҡыҙҙар тураһында йырҙар.

Риүәйәттәр һәм легендалар тураһында. Йырҙар тураһында. Телмәр үҫтереү. Инша “Тарихи йырҙар – халыҡ күңеленең көҙгөһө”. Кластан тыш уҡылған әҫәрҙәр буйынса әңгәмә.

8. **Ғ.Хөсәйенов** “Ҡурай”.

9. Сеңләүҙәр .

10. “Ерәнсә сәсән” (әкиәт) .

11. **Композитор Хөсәйен Әхмәтов**

12. **С.Юлаев** .“Тыуған илем”, “Уралым”. “Егеткә”. Импровизация һәм импровизаторҙар. Метафора тураһында төшөнсә. Телмәр үҫтереү. Инша “Сәнғәттә һәм әҙәбиәттә Салауат образы”, А.Кузнецовтың “Салауаттан һорау алыу” картинаһында батырлыҡты данлау. Кластан тыш уҡылған әҫәрҙәр буйынса әңгәмә.

13. **В.Зефиров** “Йәнтүрә хикәйәһе”

14. **М.Аҡмулла** .Аҡмулла шиғырҙары. “Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!”, “Дуҫлыҡ”, “Нәфсе”. “Аттың ниһен маҡтайһың?”, “Өлгөр һүҙ”.

15. **М.Ғафури** . М.Ғафуриҙың бала сағы һәм уҡыу йылдары. “Үҙем һәм халҡым”. “Мин ҡайҙа?”, “Гөлдәр баҡсаһында”. Шиғыр төҙөлөшө тураһында эпик һәм лирик әҫәрҙәр.

16. **Ш.Бабич** . “Салауат батыр”, “Зәки – Башҡортостан терәге”. “Ҡурайҡайға”. Ш.Бабич шиғырҙары тураһында. Телмәр үҫтереү. Инша “М.Ғафури һәм Ш.Бабич шиғырҙарында халыҡ образының сағылышы”. Кластан тыш уҡылған әҫәрҙәр буйынса әңгәмә.

17. **Д.Юлтый** .“Тимеркәй фәлсәфәһе”.

18. **Рәссам Ҡасим Дәүләткилдеев**

19. **Һәҙиә Дәүләтшина** . “Айбикә” Ҡатын-ҡыҙ образын һүрәтләү. “Айбикә” повесы тураһында. Әҙәби әҫәрҙә образдарҙың характерын асыу саралары. Портрет тураһында төшөнсә. Повесть тураһында төшөнсә. Юмор һәм сатира.

20. **Рәшит Ниғмәти** . “Йәмле Ағиҙел буйҙары” поэмаһы. Лиро-эпик поэмаларҙың үҙенсәлектәре тураһында. Телмәр үҫтереү. Инша “Ҡартлас Урал ни күрһә, шуны күргән Ағиҙел”

21. **Рәссам Әхмәт Лотфуллин**

22. **М.Кәрим** .“Айгөл иле” драмаһы. Телмәр үҫтереү. Инша “Айгөл иле” драмаһында Айгөл Ватанға һәм Әсәйгә булған һөйөүҙе, тоғролоҡто нисек аңлай?”

23. **Р.Өмөтбаев** . “Атлы башҡорт”. Телмәр үҫтереү. Инша “Генерал Кусимов. Башҡорттар китте һуғышҡа”.

24. **Ҡурайсы Ишмулла Дилмөхәмәтов**. Үтелгәндәр буйынса тест һорауҙарына яуаптар алыу

1.**Р.Бикбаев.** « Бөтә донья башҡорттары, берләшегеҙ». Ә. Моратов “Башҡортлоҡ” шиғыры.

2.**Ҡобайырҙар** . Ҡобайырҙарҙың поэтик үҙенсәлектәре. Сәсәндәр тураһында. “Ололар һүзе” кобайыры. Телмәр үҫтереү. Инша “Ай, Уралым, Уралым”, ” Салауат батыр” кобайырҙарында тыуған ерҙе һәм уның азатлығы өсөн көрәшкән батырҙарҙы данлау”. “Бейек тауҙың үлгәне” ҡобайыры. “Ил тигәндең кеме юк” , “Бер тигәстә ни яман ?”, Ҡобайыр тураһында төшөнсә. Әйтеш тураһында “ Аҡмырҙа сәсән менән Ҡобағош сәсәндең әйтеше”. Шафик Әминев – Тамъяни. Сәсәндең биографияһы. “ Урал” шиғыры. Шафик Әминев – Тамъяни. “Башкорт бабаларының” тарихы. Кластан тыш уҡыу дәресе “ Ярлыҡау” повесы буйынса.

3.**Мөхәммәт пәйғәмбәр “Ҡөрьән китабы”** . Р.Бикбаев “ Хәҙистәр”, “ Ҡөрьән сүрәләре”. Инша “Ожмах әсәйҙәрҙең табан аҫтында”.

4.**М. Кәрим** . М. Кәримдең тормош юлы һәм ижады тураһында. М. Кәрим “ Алыҫ юлға эйәрләйҙәр”, “Йәшәйһе бар” шиғырҙары. Кеше ғүмере, йәшәү мәғәнәһе. М. Кәрим. “Айһылыуҙың күҙ йәштәре”. М. Кәрим “Ҡоролтайға котлау”, “Үлмәҫ бай” поэмаһы. Телмәр үҫтереү. Инша “М.Кәримдең “Үлмәҫ бай” поэмаһы”/

5.**Ғəли Ибраһимов** . Ғəли Ибраһимовтың тормош юлы һəм ижады. “Кинйə” романында сағылдырылған осор,социаль – тарихи шарттар, халык тормошо һəм көрəшенең сағылышы. “Кинйə” романында башкорт ерҙəрен колонизациялау. Халыктың тормошо, көнкүреше. “Кинйə” романы. Халыҡты язалау тамашалары Кинйəгə нисек тəьҫир итə? Унық ауырыуы. Телмəр үҫтереү. Инша “Кинйəнең халык мəнфəғəтен яклап көрəшеүе”. “Кинйə” романы. II китап. Телмəр үҫтереү. Инша “Əҫəрҙə Ҡинйəнең халыҡты яҡлаусы, етəкләүсе шəхес булып үҫеүе”.

6.**Бикбай Бикбай** . Б.Бикбайҙың биографияһы. “Ҡаһым түрə” драмаһы. Башҡорт халкының 1812 йылғы Ватан һуғышында ҡатнашыуы һəм күрһəткəн батырлыҡтары. “Ҡаһым түрə” драмаһында башҡорт халҡы менəн урыҫ халҡы араһындағы дуҫлыҡ. Ҡаһым түрəнең тормошо һəм эшмəкəрлеге. Драмалағы төп образдар.Халыҡ образы. Реакцион офицерҙар образдары.Əҫəрҙəге төп конфликт. Б.Бикбай “ Ер” поэмаһы. Халыҡтың үҙ азатлығы өсөн алып барған ҡаһарман көрəше. “Ер” поэмаһында халыҡ һəм туған ер образарының кəүҙəленеше. Лирик герой. Əҙəбиəт теорияһы. Художестволы əҫəрҙең композицияһы тураһында төшөнсə. Хəтирə жанры тураһында. Артист А.Мөбəрəков (үҙаллы укырға бирелə).

7.**Ғ.Сəлəм** . Ғ.Сəлəмдең биографияһы .“Шоңкар” поэмаһының темаһы, идея йөкмəткеһе. Ғ.Сəлəм. Шоңкар. Инша “Əҫəрҙə кешенең яңынан тыуыу” темаһы. Поэтик синтаксис тураһында төшөнсə. “Шоңкар” поэмаһында төп образдар. Композиция үҙенсəлектəре, теленең образлылығы, байлығы. Поэтик синтаксис тураһында төшөнсə.

8.**З.Биишева**.З.Биишеваның тормош юлы һəм ижады. “Һөнəрсе менəн Өйрəнсек” əҫəренең идея- тематик йөкмəткеһе. З.Биишева. “Һөнəрсе менəн Өйрəнсек”. Һөнəрсе һəм Өйрəнсек образдары, художестволы эшлəнеше. Телмəр үҫтереү. Инша “Яҡшылыҡ менəн яманлыҡтың көрəше, ижади хеҙмəт шатлығы”.

9.**Н. Мусин** . Н. Мусиндың биографияһы. “Йыртҡыс тиреһе”. Əсəрҙə сағылдырылған осор тураһында. Йəмғиəттə хөкөм һөргəн шəхес культы

осоро эҙемтәләре, заманыбыҙҙың законһыҙлык, шәфҡәтһеҙлек күренештәре, фажиғәләре. Яуымбай менән Һолтанбайҙың ауыр яҙмышы. Йыртҡыслыҡ проблемаһын сағылдырған образдар.

10.**Р.Ғарипов** .Р.Ғариповтың биографияһы. "Һүҙем бар", "Урал йөрәге" шиғырҙарында тыуған Башкортостан , уның тарихын, бөгөнһөн һүрәтләү. Р.Ғарипов " Аманат" кобайыры. Р.Ғарипов "Уйҙарым", "Кеше ғүмере".

11.**Ғ.Хөсәйенов** . Ғ. Хөсәйеновтың биографияһы. "Һуңғы тарпан" хикәйәте. Ҡырағай аттарҙың ҡырылыуы. Ғ.Хөсәйенов " Һуңғы тарпан". Хәзерге йылҡы малына шәфҡәтлерәк булырға, ҡәҙерләп үрсетергә, һаҡларга кәрәк.

12.**Р. Бикбаев** . Р. Бикбаевтың биографияһы ."Башкортостан бында башлана" шиғыры. "Йүкәләрҙән һығылып бал тамғанда" ш-ры. Р. Бикбаев " Дауыл", "Барып етһен ине хаттарым" ш –ры. Р. Бикбаев "Йәншишмәбеҙ ошо тупраҡта" шиғыры. Инша. "Р. Бикбаев шиғрииәтендә Баш-н образы".

13.**Т .Ғиниәтуллин**. Т .Ғиниәтуллиндың биографияһы "Мәтрүшкә еҫе" хикәйәһе. Әҫәрҙә ябай кешеләрҙең күңел күркәмлеге, эске донъяһының сафлығы. Т .Ғиниәтуллин "Мәтрүшкә еҫе" Хабибулла образы. Т .Ғиниәтуллин "Әсә һәм бала" хикәйәһе. Әҫәрҙең йөкмәткеһе, образдары. Т .Ғиниәтуллин "Әсә һәм бала" хикәйәһе. Телмәр үҫтереү. Инша "Әсә күңеле балала, бала күңеле далала".

14.**Н.Нәжми** . Н.Нәжмиҙең биографияһы "Башҡортостан" шиғыры. Н.Нәжмиҙең " Аҡ шишмә."Тыуған Ер-әсәгә һөйөү тойғоһон сағылдырыу. Лирик герой образы.

15.**Ҡ. Аралбаев** . Ҡ. Аралбаев биографияһы. "Без кеше" поэмаһы. Телмәр үҫтереү. Инша "Ҡ.Аралбаевтың "Без кеше" поэмаһы".

16.**Ф. Туғыҙбаев.** Ф. Туғыҙбаева биографияһы. "Аҡмулла" шиғыры. "Кыңгырау"поэмаһы.

17.**Ә.Әминев** . Ә.Әминев биографияһы. "Ҡытай – город" повесы.

18.**Р.Камал** . Р.Камал. "Таня – Таңһылыу"

19.**Х. Назар** . Х. Назар. "Башҡортостан – минең баш йортом". Х. Назар. "Аҡка табыныу", "Дауа".

20.**Китап хаҡында хикәйәт.**

21.**Бөтә үтелгәндәрҙе ҡабатлау** . Тест һорауҙарына яуап. Уҡыусылар белемен баһалау. Кластан тыш уҡыу дәресе. Йомғаҡлау дәресе.

1.Инеш. Художестволы әҙәбиәт- һүҙ сәнғәте .

2. Халык ижады. Башҡорт халык ижады буйынса 7-8 кластарҙа алған белемдәрҙе ҡыҫҡаса ҡабатлау .

3. **Халык ижады**. Традицион жанрҙары. Башкорт халык ижады. Эпос йәки ҡобайырҙар. Халык иҗадының сәсмә төрҙәре. “Урал батыр” эпосы. “Иҙеүкәй менән Мораҙым” әҫәре. Телмәр үҫтереү. Инша “Иҙеүкәй менән Мораҙым” әҫәре буйынса.

4. **Боронғо һәм урта быуаттар әҙәбиәте.**

5. Болғар осоро әҙәбиәте.

6. Урта быуаттар әҙәбиәте.

7. 16-18 быуаттар әҙәбиәте Йыраужар һәм сәсәндәр ижады. Йыраузар ижады. Сәсәндәр ижады. Ҡобағош, Ҡарас, Ерәнсә сәсәндәр. Байыҡ сәсән, Буранбай-Йәркәй сәсән, Ишмөхәмәт сәсән, Ғәбит сәсән. Үтелгәндәр буйынса тест һораузары.

8. **Салауат Юлаев** .Тормош һәм яу юлдары. Салауат Юлаев ижады. Халыҡ ижадында, әҙәбиәттә һәм сәнғәттә Салауат образы. Тарихи шәхес һәм әҙәби герой. Телмәр үҫтереү. Инша “Салауат Юлаев ижады”.

9. **18-се быуат** .Әҙәбиәттә йүнәлештәр. Тажетдин Ялсығол Әл-Башҡори. Ғәбдрәхим Усман. Тормошо һәм ижад юлы.

10. **19-сы быуат әҙәбиәт** . Һибәтулла Салихов. **Ғәли Соҡорой.** Тормош һәм ижад юлы. **Мифтахетдин Аҡмулла.**Тормош һәм ижад юлы. Аҡмулла шиғырҙары. Аҡмулла шиғырҙарының поэтик үҙенсәлектәре. Аҡмулла ижады буйынса инша. Йомғаҡлау буйынса тест һорауҙарына яуап алыу. **Мөхәмәтсәлим Өмөтбаев.** Тормош юлы. М. Өмөтбаевтың ғилми-ағартыу эшмәкәрлеге.

М. Өмөтбаевтың әҙәби эшмәкәрлеге.**РизаитдинФахретдинов.** Тормошһәмижад юлы.

Р. Фахретдиновтыңғилми-ағартыуэшмәкәрлеге. Р. Фахретдиновтыңәҙәбиэшмәкәрлеге. Мәғрифәтселәрижады. Телмәрүҫтереү. Инша “Мәғрифәтселәрижады”.

11. **20-се быуатәзәбиәте. СафуанЯҡшығолов**Тормошоһәмижады. С. Яҡшығоловтоңижадынөйрәнеү.**ФәткелкадирСөләймәнов**Тормошһәмижад юлы. Ф. Сөләймәновтыңәҙәбиэшмәкәрлеге. Ф. Сөләймәновтың “Салауат батыр” драмаһы. Ф. Сөләймәновтыңғилми-ағартыуэшмәкәрлеге. Тест һорауҙарынаяуаптар. Үтелгәндәрҙейомғаҡлау. Ҡабатлау.**МәжитҒафури**Тормошһәмижад юлы. М Ғафуриҙың 1917 йылгатиклемгеиҗады. М. Ғафуриҙың 1917 йылданһуңғыәҫәрҙәре. М Ғафури. Шағирҙың алтын приискыһында. Әҫәрҙеңкомпозицияһыһәм сюжеты. Художество методы. Телмәрүҫтереү. Инша “М Ғафуриижады” Үтелгәндәрҙейомғаҡлау. Ҡабатлау.

Шәйехзада БабичТормошһәмижад юлы. Ш. Бабичтыңбашланғысһәм 1914-1916 йылдарҙағыижады. Ш Бабичтың февраль революцияһынанһуңяҙғанәҫәрҙәре. Әҙәбиәттеорияһы. Шиғыртөҙөлөшө. Телмәрүҫтереү. Инша “Ш Бабич ижады”. Ш. Бабич ижадынйомғаҡлау. Үтелгәндәрҙейомғаҡлау.